

Podnikatel, mecenáš i radikál. Schönererové v rakouských dějinách ^[1]

Jan Županič

Vzestup rodiny je spojen se jménem **Mathiase Schönerera** (1807-1881), jež byl přímo prototypem podnikatele rakouské raně industriální éry.^[2] Nevynikl ovšem jen jako schopný inženýr, ale také jako schopný a někdy až příliš ambiciózní muž. Narodil se roku 1807 ve Vídni jako syn malířského a natěračského mistra. Jeho předkové pocházeli ze Štýrska a po generace se živili jako rolníci a drobní řemeslníci. Mathias jako první z rodiny získal vyšší vzdělání. Po ukončení reálné školy absolvoval v letech 1822-1824 na vídeňské polytechnice studium fyziky, matematiky a praktické geometrie a kreslení. Další znalosti získal u Franze Antona rytíře Gerstnera, který jej později jmenoval svým spolupracovníkem. Oba se ale rozešli ve zlém. Když roku 1828 během prací na koněžpřežné železnici z Českých Budějovic do Lince utratil rytíř Gerstner přepokládaný rozpočet již v necelé polovině stavby, což vzbudilo nelibost investorů, Schönerer se nabídl jako jeho nástupce.^[3] Nabídka byla přijata a Schönerer pak zcela samostatně v letech 1834-1835 vybudoval trať z Lince do Gmundenu. Tehdy šlo ještě o koňskou dráhu, ale krátce nato se Schönerer specializoval již jen na stavbu železnic pro parní lokomotivy.

Záhy si získal jméno předního rakouského odborníka a roku 1834 jej dokonce Rothschildové požádali o radu, zda mají svému velkému projektu Severní dráhy dát podobu parní nebo koňské železnice. Protože ve druhé čtvrtině 19. století byla rakouská železniční doprava ještě v plenkách, rozhodl se Schönerer získat zkušenosti v zahraničí. Odjel proto do Spojených států, kde studoval železniční inženýrství, a do Vídně se vrátil, bohatší o řadu zkušeností, až roku 1838. Nikoli ale sám. Ze zámoří přivezl i parní lokomotivu tehdy v USA oblíbeného typu Philadelphia, která se stala vzorem pro výrobu domácích rakouských strojů. Následně založil první továrnu na výrobu lokomotiv a vagonů, aby Rakousko zbavil závislosti na zahraničním vybavení, a povolal americké techniky, kteří se podíleli na výcviku rakouských strojívedců. V průmyslovém odvětví, jež vyžadovalo úzkou spolupráci mezi inženýry a bankéři, si Schönerer vybudoval vynikající pracovní vztahy s velkými finančními magnáty. Ať to bylo díky jeho diplomatickému talentu nebo jeho nepostradatelnosti coby stavitele železnic,

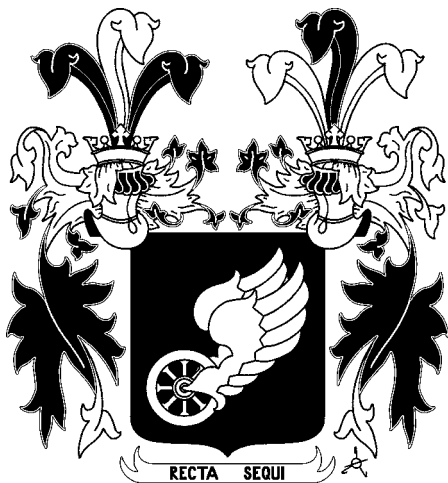
[1] Tato studie vznikla v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 404/08/0259.

[2] K jeho životě viz C. v. Wurzbach, Biographisches Lexicon, Bd. 31, s. 147-149; též J. Županič, Nová šlechta, s. 371-375 (i pro následující).

[3] Srov. např. M. Hlavačka, Cestování v éře dostavníku, s. 86; I. Jakubec – Z. Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, s. 248.

byl schopen pracovat se dvěma nejzarytějšími rivaly rakouského světa vysokých financí – s rodinou Rothschildů na straně jedné a s baronem Simonem Sinou, který na svých železničních projektech často spolupracoval s rodinami Arnsteinů a Eskelesů, na straně druhé.[4]

Při příležitosti dokončení Dráhy císařovny Alžběty vedoucí z Vídně do Salcburku vyznamenal císař František Josef I. Mathiase Schönerera prostřednictvím nejvyššího listu ze dne 12. srpna 1860 řádem Železná koruna III. třídy, na jehož základě Schönerer o dva měsíce později požádal o udělení rytířského titulu. Diplom mu byl vydán 16. prosince 1860. Mathias tak získal titul rytíř Schönerer

(Ritter von Schönerer) a erb, který byl zároveň symbolem jeho profese:[5] *V modrém štítě zlaté, stříbrně okřídlené kolo. Na štítě stojí dvě korunované turnajské přílby s modro-stříbrnými příkrývadly. Klenotem jsou na každé přílbě tři pera, vpravo stříbrné mezi modrými, vlevo modré mezi stříbrnými. Pod štítem je modrá páska se stříbrným heslem "RECTA SEQUI".*

Na rozdíl od řady jiných, stejně odměněných jedinců nezůstal v Mathiasově případě titul prázdnou ozdobou „pracujícího šlechtice“, protože nashromážděný majetek dovolil novopečenému rytíři zakoupit si odpovídající sídlo na venkově. Roku 1868 získal velkostatek a zámek Rosenau u dolnorakouského Zwettlu nedaleko českých hranic a začal se zabývat i podnikáním v zemědělství. Proslul také jako dobrodinec a ve své závěti odkázal 100 000 zlatých na dobročinné účely.[6]

Ani v další generaci neupadla rodina do bezvýznamnosti. Právě naopak. Dcera **Alexandrine** (1850-1919) byla herečkou a režisérkou. Roku 1884 si pronajala vídeňské divadlo Theater an der Wien a od roku 1889 zde zastávala funkci ředitelky. V její éře byla zde uvedena mnoho zcela nových oper a divadlo patřilo mezi přední scény monarchie. Roku 1900 svá práva na Theater an der Wien postoupila Leonu Dorerovi, Emilu rytíři Kubinskému a Josef šlechtici Simonovi a o pět let později se vzdala i místa ředitelky. Po svém odchodu byla jako první herečka mimo Dvorní scénu (Hoftheater) vyznamenána zlatým Záslužným křížem s korunou. Její vztah ke staršímu bratru Georgovi byl rezervovaný, protože Alexandrine, pohybující se v uměleckém, nábožensky velmi liberálním prostředí, odmítala jeho militantní antisemitismus.[7]

Mathiasův syn **Georg** (1842-1921) byl nepochybně velmi schopný.[8] V době otčovy nobilitace mu bylo již osmnáct let, a „celý život se potácel mezi snahou žít tak, aby byl svého

[4] C. E. Schorske, Vídeň na přelomu století, s. 116-117.

[5] 20. 10. 1860. AVA, Adelsarchiv, Mathias Schönerer, Ritterstand 1860.

[6] Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 11, Wien 1999, s. 68-69.

[7] Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 11, Wien 1999, s. 66.

[8] C. v. Wurzbach, Biographisches Lexicon, Bd. 31, s. 147.

dědictví hoden, a zároveň tak, aby na ně zapomněl.“[9] Po absolvování odborných zemědělských škol a po praxi, kterou absolvoval na českých panstvích knížete Schwarzenberga a moravsko-slezských statcích arcivévody Albrechta, se roku 1869 se „stal správcem otcova velkostatku v Rosenau (...), kde se projevil jako mimořádně činorodá osobnost: velkoryse modernizoval, dbal na rentabilitu a se svými podřízenými zacházel otcovsky a blahosklonně, stejně jako s nejhudšími domkáři a zemědělskými dělníky, které jiní velkostatkáři většinou vykořisťovali a využívali. Dopřál sluchu jejich stížnostem a založil v Zwettlu zemědělskou a lesohospodářskou společnost, čítající zhruba 2200 členů a 130 místních skupin, pro něž pořádal školení o moderním zemědělství. Schönererova finanční velkorysost je ve Waldviertelu příslovečná dodnes. Financoval zřízení 200 hasičských sborů, založil 25 lidových knihoven, věnoval cvičební nářadí k posílení selské mládeže, podporoval chudé a nemocné. Zasadil se o lepší sociální postavení sedláků, o starou selskou kulturu, kroje a obyčeje; krátce a dobře se ve Waldviertelu stal jakýmsi „selským vůdcem“: [10] Důkazem jeho obecné vážnosti bylo čestné měšťanství řady zdejších obcí a ve Zwettlu byla dokonce vybudována jeho pamětní síň. Schönerer tedy jednal podobně jako řada pozemkových šlechticů a aristokratů, kteří díky své provázanosti s rodinným velkostatkem navázali úzké, možno říci klientské vztahy s rolnickým obyvatelstvem. U novošlechticů byly sice takové případy vzácnější, ovšem nikoli výjimečné. „Zatímco většina synů z úspěšné střední třídy si volila měšťské povolání, cílem Georga Schönerera bylo stát se skromnější obdoba knížete Schwarzenberga. Svě vědecké znalosti a svého podnikatelského ducha využíval v zemědělství jako moderní majitel venkovského sídla.“[11]

Onen pomyslný přelom v jeho životě přinesl rok 1866 a porážka Rakouska v bitvě u Hradce Králové. Podobně jako mnozí další němečtí Rakušané vnímal i Schönerer vytlačení své země z německého prostoru jako potupu a odmítal je chápat jako něco definitivního. Jeho představy však byly nejen v ostrém rozporu s oficiální linií podunajské monarchie, ale zaváněly dokonce vlastizradou. Patřil totiž k nikoli nepočtené skupině těch, kteří považovali sjednocení všech Němců prostřednictvím připojení německých částí Rakouska k Německé říši (či lépe k Prusku) za něco zcela přirozeného. Schönerer se v této době navíc stal horlivým obdivovatelem Bismarcka, kterému napsal řadu dopisů a nenechal se odradit ani tehdy, když mu jeho idol odpověděl nanejvýše chladně a dal mu na srozuměnou, že mu přehnaný německý nacionalismus Rakušanů politicky nevyhovuje.[12]

Schönerer-politik prošel zajímavým vývojem, na jehož počátku antisemitismus rozhodně nestál. Mezi jeho blízké spolupracovníky původně patřili i židé a židovští konvertité, jako pozdější sociálnědemokratický předák Viktor Adler a historik a novinář Heinrich Friedjung, kteří se podíleli na vypracování stranického kodexu, Lineckého programu z roku 1882. Ten požadoval sociální reformu zahrnující starobní a úrazové pojištění, omezení práce žen a dětí, demokratizaci a svobodu tisku a shromažďování. Jedním z hlavních cílů zároveň ale byla zásadní přeměna monarchie a zajištění vůdčí role Němců ve státě. Uhersko mělo být prakticky samostatné, s Předlitavskem spojené pouze personální unií. Korunní země s největším

[9] Cit. dle: C. E. Schorske, Vídeň na přelomu století, s. 116.

[10] Cit. dle: B. Hamannová, Hitlerova Vídeň, s. 268.

[11] Cit. dle: C. E. Schorske, Vídeň na přelomu století, s. 120.

[12] B. Hamannová, Hitlerova Vídeň, s. 268-269.

podílem německého obyvatelstva a polykající největší finanční prostředky, Halič a Bukovina, měly být ze svazku vyčleněny, Dalmácie, Bosna a Hercegovina by připadly k Uhrám a vytvořily s Chorvatskem zárodečné jádro jihoslovanské říše. Zbývající jihoslovanské državy by pak byly těsně propojeny s českými a rakouskými zeměmi a spolu s nimi by postupně vytvořily celní unii s německou říší. Státním jazykem v tomto novém Rakousku se měla stát němčina. Teprve po tomto kroku a po zajištění německé většiny v parlamentu byli Všeněmci ochotni akceptovat všeobecné volební právo. Německé nacionalisty Adlera s Friedjungem nakonec vyhnal ze Schönererovy strany dodatečně zavedený arijský paragraf z roku 1885. Oba byli sice pokřtěni, ale měli židovské rodiče.[13]

Počátek Schönererova zářného politického vzestupu je spojen s krachem na vídeňské burze roku 1873. Ozebračil totiž tisíce drobných akcionářů ze středních a nižších středních tříd, kteří začali hledat viníka svého úpadku. Právě tyto lidi oslovil temperamentní Schönerer, který byl téhož roku za Německou pokrokovou stranu, tedy za liberály, zvolen do říšského sněmu. Brzy se však se stranou názorově rozešel a roku 1876 z ní vystoupil. Pochopil zřejmě, že svým programem nevyhovuje právě oněm rozhořčeným voličům, politickému potenciálu, který on sám v následujících letech podchytil a využil. Od této chvíle začal Georg rytíř Schönerer, syn velkopodnikatele a velkostatkář, vystupovat jako odpůrce liberalismu a kapitalismu a nesmiřitelný bojovník proti korupci. Jeho politický program navíc stále více získával německo-nacionální zabarvení. Podařilo se mu najít i jasně vymezeného nepřítele: židovské podnikatele a bankéře (či lépe židy obecně), na které svaloval vinu za ekonomickou nouzi období hospodářské krize a Slovanů, zejména Čechy, čímž získal značnou popularitu v sudetských oblastech.

Schönererovy plamenné projevy měly velký ohlas zejména mezi studenty a sedláky, ve velkých městech byl jeho úspěch již menší. Svě politické aktivity ale neomezoval jen na boj proti liberálům, židům a Slovanům, neváhal kritizovat ani vládu a panovníka. Roku 1878 ostře vystoupil proti velmocenské monarchie politice, když odmítl okupaci Bosny a Hercegoviny jako škodlivou německým zájmům a zbytečně nákladnou. V tuto chvíli začaly jeho aktivity získávat nádech velezrady. S heslem „Národní právo láme státní právo!“ totiž prohlašoval habsburskou dynastii za postradatelnou a „v zájmu německého lidu“ označil za jediné pravé vládce všech Němců Hohezzollerny. Tím se deklaroval jako nepřítel státu a byl od té chvíle policejně sledován.[14]

Všeněmecká strana Georga Schönerera se ale neprofilovala jen jako německo-nacionální, mimořádnou podporu jí zajišťoval také sociální program vyhlášený v hornorakouském Linci roku 1882. Kromě státoprávních změn a zajištění vůdčí role Němců v Předlitavsku požadovala starobní a úrazové pojištění, omezení práce žen a dětí, demokratizaci a svobodu tisku a shromáždění. Stále větší roli v Schönererově politice hrál i agresivní rasový antisemitismus, jehož se stal nejhlasitějším a nejpobulárnějším propagátorem. Odvolával se přitom na berlínského filozofa Eugena Dühringa, jehož citáty byly zastoupeny ve všech všenečmeckých sbornících.[15] Na volebních shromážděních vystupoval „s heslem „*Ob Jud, ob Christ ist*

[13] B. Hamannová, *Hitlerova Vídeň*, s. 208, 271-273.

[14] B. Hamannová, *Hitlerova Vídeň*, s. 269-270.

[15] Velmi často se např. objevovalo heslo: „Nordický člověk, jenž uzrál pod chladnějším nebem, má povinnost vyhubit parazitní rasy, tak jako musí být vyhubeni jedovatí plazi a lité šelmy.“

einerlei – in der Rasse liegt die Schweinerei“ a požadoval zavést pro domácí Židy – i pokřtěné – zvláštní zákony a zrušit vše, čeho bylo dosaženo emancipací.[16]

Roku 1884 dokonce neváhal vystoupit proti nejmocnějšímu židovi monarchie, baronu Rothschildovi, hlavnímu akcionáři Severní dráhy císaře Ferdinanda, jehož rodina dříve úzce spolupracovala s jeho otcem Mathiasem. V říšské radě totiž navrhl smlouvu s Rothschildem zrušit a vysoce výnosnou železnici zestátnit. Na podporu své žádosti předložil petiční listinu podepsanou téměř 40 000 signatáři, kterou označil za „výkřik národa“ proti židovské hrozbě. Plán sice zcela nevyšel, ale akce přesto slavila úspěch. Rothschild totiž musel městu Vídní zaplatit za prodloužení smlouvy mnohem více, než se předpokládalo, a Schönerer coby bojovník proti „židovské korupci“ získal v metropoli další přívržence. O rok později Schönerer připojil k lineckému programu z vlastní vůle tzv. árijský paragraf, jež znemožňoval členství ve straně i pokřtěným židům. Svůj krok zdůvodnil tím, že „aby mohly být provedeny reformy, o něž usilujeme, je odstranění židovského vlivu ze všech oblastí života nezbytné“.[17]

Nejvýraznější triumfy Schönerer zažil v osmdesátých letech a to díky rozsáhlé kampani proti liberálnímu vídeňskému tisku, jehož zástupci se s ním zprvu pokoušeli polemizovat nebo jej zesměšňovat, později však přešli k důstojnému mlčení. Schönerer jim předhazoval, že slouží židovskému kapitálu, klamou německý národ a všude zastupují pouze zájmy „židovstva“. Protože valná část redaktorů byla židovského původu, což bylo obecně známo, měla kritika značný ohlas. Tyto útoky proti „židovskému tisku“ ale zároveň, byť nepřímou, napadaly i korunního prince Rudolfa, jehož přátelské styky s novináři, zejména se šéfredaktorem listu *Neues Wiener Tagblatt* Morizem Szepsem, byly obecně známy. Výpady Schönerevých stoupců proti následníkovi trůnu stále nabíraly na intenzitě a vrcholu dosáhly roku 1888, kdy byl princ dokonce označen za „židovského pacholka“, protože rozhodně vystupoval proti diskriminaci židů. Rudolf také sám, byť anonymně, uveřejnil v těchto novinách řadu článků k tomuto tématu. Nepřekvapí, že list i jeho šéfredaktor Szeps byly Schönererovi a jeho stoupcům trnem v oku.[18]

Boj Všeněmců proti „židovskému tisku“ vyvrcholil v březnu 1888, když Schönerer a jeho druzi násilím vnikli do redakce *Neues Wiener Tagblatt* a surově zbili redaktory holemi. Důvodem byla předčasná zpráva o smrti jedenadvadesátiletého císaře Viléma I. vydaná novinami o několik hodin dříve. Tentokrát se však korunní princ Rudolf osobně zasadil o jeho exemplární potrestání. Rytíř Schönerer proto byl postaven před soud a za veřejné násilí odsouzen ke čtyřem měsícům těžkého žaláře, ztrátě politických práv na pět let a odejmutí šlechtického titulu. Přišel také o svůj mandát v říšské radě. Tvrdý rozsudek z něj ale učinil v očích přívrženců obětí rakouské justice a mučedníka. Ještě téhož dne večer proběhly před jeho vídeňským bytem oslavné demonstrace, kterých se zúčastnilo několik tisíc lidí. Když pak Schönerer nastupoval výkon trestu, byla cesta od nádraží k věznici lemována špalírem nadšených obdivovatelů. Do jedné z těchto demonstrací se náhodou dostal korunní princ Rudolf se svým vozem. Vklíněn do davu, jenž mu zabránil pokračovat v cestě, byl přímo konfrontován se zuřivostí nacionalistů a antisemitů. Jeho pesimismus ohledně budoucnosti

[16] Cit. dle: B. Hamannová, Hitlerova Vídeň, s. 278.

[17] Cit. dle: B. Hamannová, Hitlerova Vídeň, s. 273-274.

[18] B. Hamannová, Rudolf, korunní princ a rebel, s. 315-318.

mnohonárodnostního státu toho večera rozhodujícím způsobem zesílil a pravděpodobně byl jedním z důvodů princovy sebevraždy o několik týdnů později. Tento „Schönererův triumf však byl zároveň i bodem obratu k politickému i osobnímu ústupu ze scény. Nejen pobyt ve vězení, ale v mnohem větší míře i vynucená politická absence a nadměrná konzumace alkoholu oslabily jeho síly a umožnily nástup jiných politických subjektů. V letech 1888–1889 se zformovaly dvě masové strany: Luegerovi křesťanští sociálové a Adlerovi sociální demokraté, přičemž Lueger i Adler byli bývalí Schönererovi spolupracovníci.“[19] Obě tyto strany v následujících letech „přetáhly“ většinu Schönererových voličů a jeho samotného odsunuly na vedlejší kolej[20].

Schönererova causa ale rozhodně nebyla typická. Nejen proto, že se jednalo o mediálně známou osobnost, jejíž případ byl výrazně zpolitizován, ale také z důvodu, že jeho případ lze jen těžko rekonstruovat, protože se příslušná složka ve vídeňském šlechtickém archivu nedochovala.[21] Navíc jsou zde i některá další specifika. Zdá se, že tento nacionalista, antisemita a rozhodný odpůrce Habsburků byl za první světové války rehabilitován a ztracený rytířský titul získal zpět, což ale z důvodu nedostatku pramenných materiálů není možné jednoznačně potvrdit. Když ovšem Friedrich hrabě Lanjus v úvodu své práce o dědičném členství v rakouské panské sněmovně hovořil o soudním rušení šlechtictví, bez udání pramene uvedl: „V případě Georga rytíře Schönerera (...), který z důvodu trestného činu veřejného násilí přišel o svůj zděděný titul, mohla mít amnestie z roku 1917 rušící rozsudek tak, jako kdyby ani nikdy nebyl vynesen, takový důsledek, jako by o šlechtictví nikdy nepřišel...“[22] Pokud k tomu opravdu došlo, pak šlo o zcela výjimečnou záležitost. Osoby jednou soudně zbavené svého titulu, jej zpět získávaly jen zcela výjimečně a pokud přece, pak jim býval udělen úplně znova.

Georg se roku 1878 oženil s Philippine šlechtičnou Gschmeidlerovou (1848–1918), se kterou měl syna **Georga** a tři dcery. Za první světové války sloužil Georg mladší v c. a k. armádě. Protože na něj ale otec, který byl v této době již vážně nemocný, přenesl správu panství Rosenau, byl demobilizován a odjel do Vídně, aby se mohl ujmout majetku. Po příjezdu do císařské metropole se však nakazil španělskou chřipkou a ještě před rozpadem Rakousko-Uherska zemřel. Stejně nemoci podlehl i jeho matka. Smrtí Georga staršího roku 1921 tak rod vymřel po meči.

barevná kresba – vložená barevná příloha, s. 28

kresba: Michal Fiala

[19] Cit. dle: B. Hamannová, Hitlerova Vídeň, s. 279.

[20] Přestože obě strany převzaly jeho sociální a Lueger i nacionalisticko-antisemitskou rétoriku, udržel si Schönerer jisté postavení v německo-nacionálních kruzích v českých Sudetech. Proslavil se protičeskými výpady během tzv. Badeního krize roku 1897 a téhož roku byl (po deseti letech zákonné lhůty) opět zvolen do říšské rady. Byl také jmenován čestným měšťanem několika německých měst v Čechách a horlivé přívržence měl zejména v Chebu. Zdejší čestné měšťanství však složil roku 1904, když se chebská městská rada rozhodla oficiálně přivítat císaře Františka Josefa I., který v té době pobýval v nedalekých Karlových Varech. Srov. Schönerer, Georg, OSN, XXIII, s. 36.

[21] AVA, Adelsentzungen; R. Binder-Krieglstein, Österreichisches Adelsrecht, s. 259. Důvod zmizení složky není znám. Není vyloučeno, že zmizela za druhé světové války z příkazu Adolfa Hitlera, který byl Schönererovým velkým příznivcem.

[22] Cit. dle: F. Gf. Lanjus, Die erbliche Reichratswürde in Österreich, s. 16–17.

Jaroslav Tovačovský: Vévodové Meklenbursko-Střeličtí (Meklenburg-Strelitz)
a jejich dodnes žijící linie vévodů Meklenburských, hrabat von Carlow

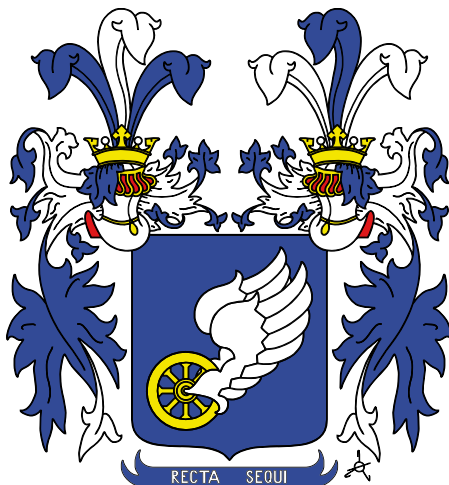
Carlow

Rajeveski

Vonliarski

Mathias rytíř von Schönerer

J. Županič: Podnikatel, mecenáš i radikál